

ФЕРМАН О НЕФЕРИМА ТВРЂАВА ОНОГОШТ И БАНВИР ИЗ 1713. ГОДИНЕ

У *Maliye defterima* (збирке важних докумената) који се чувају у Оријенталном институту у Сарајеву налази се и Ферман (султанов указ) о неферима (војницима) тврђава Оногошт и Банвир из 1713. године.¹ Ферман је превео и уступио ми га на употребу Абдулах Полимац из Сарајева, на чему му захваљујем.

Ферман који је предмет наше пажње драгоцен је зато што нам, поред основних података о проблему издржавања нефера у тврђавама Оногошт и Банвир, даје и друге (иако фрагментарне) за историју значајне податке.

У Ферману стоји да се врховном војном и цивилном заповеднику Босне, кадији Херцеговине и осталим кадијама, саопштава да је Ебу Бекир, владар верника и начелник санцака Херцеговина, поднео Високој порти (кабинет везира — влада) представку којом је обавештава о питању збринутости нефера и њихових породица у тврђавама Оногошт и Банвир².

Под тврђавом Оногошт подразумевамо стару Никшићку тврђаву. То значи да се име Оногошт одржало и у XVIII веку, иако је од средине XVII века све више у употреби ново име Никшић.

Никшићка тврђава има богату прошлост и до сада је променила неколико имена. У римско доба Никшић се звао *Andrava* или *Andreba*, али има индикација да је на том месту постојало неко насеље још из предримског доба. Име Оногошт је готског порекла и долази од њихове речи *Anagustum*. Источни Готи су прво запосели римско утврђење *Andrevu*, појачали га и дали му име *Anagustum*, највероватније по неком личном готском имену.³

¹ *Maliye defteri* — 3434/113—1; 1125/1713. Оријентални институт Сарајево.

² По турској административној подели Никшић је припадао санцаку Херцеговина, који је основан 1470. године, као нахија дринског вилајета.

³ „Никшић“, Граф. завод Хрватске, Згб. 1972. стр. 21, 24, 34, 175.

Тврђава или остаци тврђаве БАНВИР, са тим именом сада не постоји у Никшићу или његовој околини, а некада је морала постојати јер се из Фермана види да су тврђаве Оногошт и Банвир биле близу једна другој и заједнички су решавале питања војних посада, њиховог збрињавања, у свему као да је у питању једна тврђава.

Поуздано се не зна где се могла налазити тврђава БАНВИР. Професор др Жарко Шћепановић из Никшића претпоставља да би тврђава Банвир могла бити у Виру, у Горњем пољу, где је некада, пре и после 1877. године, постојала нека тврђава, а Вир је близу Никшића, на осмом километру северозападно. О тврђави у Виру или о фортици у Виру записано је у Мемоарима Николе I Петровића Његоша:

„... 12. и 13. јула узме војвода Петар Вукотић све три фортице у Горњим пољима: Вир, Растовац и Видрован, зароби преко стотину низама и грађана. Ушлијед овога побјегне турска посада и из Клачнице, најјаче фортице у пољу никшићкоме“.⁴

Текст Фермана даље гласи:

„На самој граници исламијета, где се налази тврђава ОНОГОШТЕ, 1103. године је поново подигнута тврђава и у њу настањени нефери, а унутар границе је кланац (богаз) Острог, са одметницима. Због тога је требало да се у ту тврђаву дода још нефера ради обезбеђења од црногорских хајдука. То је учињено и решено питање чувања“⁵.

Исламијет значи муслиманство у буквалном преводу. Како у Ферману стоји да се Оногошт налази на граници исламијета, онда се мисли на близину државне границе или граничног краја где више нема муслиманског становништва.

Врло је значајан податак о подизању, односно поновном подизању (обнављању) тврђаве Оногошт. То је муслиманска (хицр-ретска) 1103. године, а хришћанска 1691/92. године. Колико је познато, до сада се мислило да су Османлије градили, боље речено одели у ново рухо, никшићку тврђаву 1700. године или 1703. да ју је градио — обнављао Реџеп паша Шеић, који је постављен за херцеговачког санџак-бега после Карловачког мира 1699. године.⁶

Постоји још један документ из 1701. године који говори да је Никшићка тврђава обновљена од Турака пре 1700. године. У њему се каже да тврђаву ОНОГОШТ треба што пре заштитити од црногорских побуњеника. Раније је наређено (дакле, пре 1701. го-

⁴ Никола I Петровић Његош, *Мемоари*, Цетиње 1969, стр. 460.

⁵ Maliye defteri 3434/113—1.

⁶ „Никшић“ стр. 42.

дине) да се тврђава поправи јер је у пређашњим побунама порушена. У документу се инсистира да се ово наређење хитно реализује „због значаја тврђаве Оногошт“.

Аустро-турски рат 1683—1699. године учинио је да Османлије током тога рата, а особито после њега, подигну бројна нова и обнове стара утврђења у градовима Балкана, чак и у онима мањим, само ако су процењивали да су од стратегијског значаја. Таквих тврђава је особито много обновљено и изграђено у Босни и Црној Гори. Овај податак — датум о обнови тврђаве Оногошт — говори да је тај посао, посао обнове, обављен у току самог рата, 1691/92. године. То би, по нашем, била главна обнова. А споредних, допунских радова могло је бити и после те године.

Истина је да су „Турци често у новоосвојеним областима или при формирању градова који су били од стратешког значаја, подизали тврђаве“⁷, али су том послу придавали изузетно велики значај крајем XVII и почетком XVIII века. То значи у време привременог повлачења Османлија са Балкана (прецизније: из југословенских земаља) и њиховог поновног враћања. Они су, очигледно је, наслућивали нове офанзиве хришћана, нове ослободилачке покрете на Балкану, па су обновом и изградњом тврђава настојали да се обезбеде колико је то било могуће. Колики су значај придавали изградњи и одржавању тврђава види се из података о средствима утрошеним за то, ангажованим потенцијалима, начину одржавања, збрињавању војних посада. Тако, на пример, за изградњу Новопазарске тврђаве ангажована су средства и људи из више кадилука: Нови Пазар с Брвеником, Трговиште (Рожаје), Митровица, Вучитрн, Стари Влах, Пријепоље.⁸ Један документ из 1710. године говори да је извесни Хасан-ага вршио преглед и попис опреме тврђава санцака Босна.⁹

Одмах иза године подизања тврђаве Оногошт, дате у Ферману, стоји да је поново изграђена тврђава Оногошт, чиме се потврђује да Османлије нису градили тврђаву Оногошт из основа, већ да су је поново градили, што значи да су обновили и доградиле ранију тврђаву Оногошт. Већ је истакнуто да тврђава Оногошт потиче из римско-готског периода, да је имала свој живот у средњем веку, јер јој је физиономија средњовековна, а да су је Османлије доградиле крајем XVII века. Артур Еванс такође наводи да је Оногошт средњовековна тврђава која је морала настати у III и IV веку, а коју су Турци обновили. Детаљнијих описа саме тврђаве Оногошт у Ферману нема, као што, на пример, постоје описи новопазарске тврђаве, и то је штета, јер се ни до данас не зна каква је била физиономија ове тврђаве у њеној целини. Претпоставља се да је средњовековна тврђава Оногошт порушена у време турских продора и да је пре тога имала две

⁷ Мр Изудин Шушевић, *Новопазарска тврђава у Малије дефтерима*, „Новопазарски зборник“ 5, Н. Пазар 1981. стр. 31.

⁸ *Maliye defteri* 4583/364.

⁹ Мр Изудин Шушевић, цит. рад стр. 33—34.

куле намењене одбрани и просторе за посаду и складишта.¹⁰ Према Максиму Шобајићу, у Никшићкој тврђави налазио се средњовековни двор, на месту затечене куле — конака никшићких капетана из турског времена — Мушовића. У комплексу дворова Мушовића налазили су се остаци некадашње митрополитанске резиденције владике Василија, која је касније порушена и преправљена у кулу Мушовића.¹¹ Детаљнији опис тврђаве дали су Петар Шобајић, Константин Жиречек и Артур Еванс.¹²

Никшићка тврђава је од почетка била база у којој су стационарни нефери (војници), али се тражило, стоји записано у Ферману, да се тај број нефера повећа, што је и урађено. Разлог је то што се ту недалеко налази кланац Осторг са одметницима, па се број војника у тврђави морао повећати „ради обезбеђења од црногорских хајдука“. У вези са тим наставља се даље:

„Неверници из те околине (никшићке) су стално у одметништву, пљачкају и убијају, тако да исламски крајеви у том делу никада нису сигурни од њихових зала. Па и онда када затраже да им се дозволи да се предају, ни онда не поштују задану реч“.¹³

У овом кратком тексту сажето је дата политичка ситуација у никшићком крају у XVIII веку, у ствари и времену које је томе претходило; односно дат је приказ непрестаних напора Никшићана и суседа им да се домогну слободе. Да се мало подсетимо тога:

— Године 1597. избио је устанак под вођством никшићког војводе Грдана, који се повезао са пећким патријархом Јованом и савојским војводом Карлом Емануелом, ради ослобођења од Османлија. У том циљу је 1608. године имао 12.000 људи, спремних да ступе у акцију.

— Када су 1649. године Млечани заузели Рисан, Никшићани су ударили на Грахово. Тада је око две стотине далматинских ускока дошло у Никшић, а херцеговачки санџак-бег кренуо је са великом војском на побуњена племена и ушао у Пиву и Дробњаке.

— Али-паша Ченгић је 1650. године пошао на Никшићане и у сукобима са њима имао је сто педесет мртвих, док је 38 Никшићана погинуло и четрдесет рањено. После тога су Никшићани прихватили мир, који су доста дуго настојали да очувају, без обзира на непрестана настојања Венеције да Никшићане држи на сталној ратној нози према Турцима. Према ономе што се о тим примирјима са Никшићанима каже у Ферману (само на неколико речи) види се да она нису била трајног карактера, нити су била поуздана.

¹⁰ „Никшић“, 28—29.

¹¹ „Никшић“, 32.

¹² К. Жиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952; Петар Шобајић, „Никшић“ — Оногшт, Бгд. 1938.

¹³ *Maliye defteri* 3434/113—1.

— У Ферману се помињу побуњеници и хајдуци, и ти појмови су јасно одвојени. Вероватно се мисли на ужи појам хајдука, на хајдуке Баја Пивљанина, који су у време морејског рата 1684—1699. године, долазећи из Боке, правили велике неприлике турским властима. Због тога је Цин Алија 1699. године, организовао поход, али је у њему поражен.

— Никшићани су се одазвали апелу Русије и 1711. године напали Никшић али га нису заузели, „јер је градске бедеме било немогуће заузети без опсадних справа и топова“. После тога је уследио поход везира Ђуприлића на Никшић, у ствари на Црну Гору и Херцеговину, који је пропраћен разарањима и другим недаћама.¹⁴

У таквој ситуацији, коју су карактерисали стални немири и настојања да се дође до слободе, турска тврђава у Никшићу требало је да одигра значајну улогу у очувању турске власти у овом граничном крају, и, као што наведени примери показују, она је ту улогу одиграла доста дуго, све до 1877. године.

Непрестане борбе са Никшићанима натерале су Османлије да повећају број војника у тврђавама Оногошт и Банвир, у овом случају почетком XVIII века. То је тражило велике и очигледно непредвиђене издатке, па се врло озбиљно постављало питање издржавање војника и њихових породица у наведеним тврђавама. У нормалним условима, у редовним случајевима, плате за нефере у тврђавама обезбеђиване су из државног буџета и долазиле су из Цариграда. Тако у једном документу стоји да је у другим тврђавама, у: Новом Пазару, Чачку и Чопу (?), где је регистровано 425 нефера, обезбеђена плата од 5.230 акчи од турске владе.¹⁵

Питање исплате нефера никшићке тврђаве решавало се, како се види из Фермана, другачије — путем додељивања земље на коришћење. Међутим, у околини тврђава Оногошт и Банвир није било земље коју би нефери могли обрађивати, па је „потреба за храном за њих и њихове породице (била) очита“. Да би се њихово материјално питање решило, турске власти су одлучиле да се баштине хришћана-побуњеника уступе неферима Оногошта и Банвира на коришћење кас надокнада за обављање војничке службе. Прво су све такве баштине пописане, а онда уступане неферима под условом да на усеве и од жетве плаћају одређени порез. У тексту Фермана стоји да су те баштине напуштене од стране побуњеника те да нема ко да их користи:

„Да је раја која је користила земљу баштина мукате опаклуке (домаћинства са паушалном годишњом закупним или некретнина под годишњи или вишегодишњи закуп) паланака у местима Банвир и Оногоште, као и њиховој око-

¹⁴ „Никшић“, стр. 40—44.

¹⁵ Maliye defteri 6551/157 — 2.

лини, у избеглиштву код одметника, а земље њихових баштина су напуштене. Да не би мирија (државна земља са поседником који има ограничена права на њој) трпела штету, године 1124 (хр. 1712) издат је Емри шериф (часно наређење), како се види на маргини дефтера, по коме је сва та земља баштина предата у посед неферима споменуте тврђаве, а од усева и жита су задужени да плаћају ресми филурију (порез, дукат од огњишта).¹⁶

Познато је да је сва земља у Османској царевини сматрана државном — султановом. Овај ферман показује да је земља у Никшићу и околини, на којој су били хришћани, мирија, тј. државна земља, те да су је турске власти узеле од хришћанских побуњеника и уступили неферима, али под условом да и они плаћају одређени порез на приходе са те земље. Тиме је решено питање издржавања нефера у тврђавама Оногошт и Банвир.

Даље се у Ферману прецизира да треба размотрити да та земља и села која се додељују неферима не припадају неком тимару (мањи феудални посед), зијамету (већи феудални посед), вакуфу (муслиманска верска имовина) и мелкијаму (имовина у прив. власништву). Ако припадају њима, онда се таква земља не може делити неферима, а ако не припада њима, већ је то мирија (државна земља), онда им се може делити, али (то се понавља у Ферману нефери који буду обрађивали земљу и скидали љетину са тих баштина, морају плаћати порез, макар и симболичан (ресми филутија). Тај пасус Фермана гласи:

„Ако наведена села и баштине не припадају неком тимару, зијамету, мелкијаму, вакуфу, онда се има поступати у смислу арза (наредбе) и предлога који је достављен, с тим да ће нефери који буду обрађивали земљу и скидали љетину са тих баштина, бити дужни да плаћају ресми филурију“.¹⁷

На основу тога издат је Ферман о материјалном обезбеђењу нефера у тврђавама Оногошт и Банвир.

Почетком XVIII века на Балкану су општи немири који представљају наставак немира из XVII века и аустро-турског рата 1683—1699. године. Због тога су Османлије баш тада, дакле почетком XVIII века, поклањали изузетну пажњу тврђавама и неферима. То потврђује и један документ — Емри шериф — из 1720. године, којим је наређено да се тврђаве у Новом Пазару, Митровици, Рожајама и Бијелом Пољу ангажују око „заштите раје од разбојника Арнаута и Црногораца“.¹⁸ То је сигурно тра-

¹⁶ Исто што и под 15.

¹⁷ Maliye defteri 1125/1713.

¹⁸ Maliye defteri 3271/112—7.

жило повећање броја нефера у тврђавама, а тиме је отежан њихов материјални положај, па је врло раширена појава да нефери и капетани тврђава Балкана, посебно наших крајева, траже од владе арзуханама (петицијама) да се реши њихов материјални положај и да се редовније исплаћују.¹⁹

Ферман о неферима тврђава Оногошт и Банвир датиран је 12. зил хицрета 1125. године, што значи 12. последњег месеца у години, 1713. године.

Др Ејуп Мушовић

---

¹⁹ Детаљније о томе: мр. Изудин Шушевић, цит. рад.